

Võro ja seto keelevahetus XX–XXI sajandil

Kas pöördumatu protsess?

LIINA LINDSTRÖM, MAARJA-LIISA PILVIK, HELEN PLADO,
TRIIN TODESK

1. Sissejuhatus

Eesti murdeuurimistraditsioonis on võro ja seto keelt käsitletud murretena, seto keelt ka murrakuna. Keeleajalooliselt on võro ja seto vana lõunaeesti keele tänapäevased järeltulijad. Lõunaeesti keelt on peetud eraldi läänemeresoome keeleks, mis eristus muudest läänemeresoome keeltest esimesena (vt Prillop jt 2020) ning milles on väga palju eripärast võrreldes nii põhjaeesti keelel põhineva eesti kirjakeelega kui ka muude läänemeresoome keeltega. Eesti riigi keelepoliitika on lähtunud murde-traditsioonist ning käsitleb võro ja seto keelt kui eesti keele piirkondlikke erikujusid (murdeid), mitte kui eraldi keelt või keeli. Olukord on tekitanud keelekogukondades palju pingeid, sest see käsitus on vähendav ega paku lõunaeesti keelele piisavalt kaitset. See on olnud põhjus, miks setod ja võrokeseid on end kuulutanud põlis-rahvaks ja oma keele põliskeeleks. Võrokeste otsus 2023. aasta kevadel (I Võrokõisi Kongressi otsus) sai ühiskonnas palju tähelepanu, ent kuigi palju ei leidnud kajastust põhjused, miks selline samm astuti: võro ja seto keel on praeguseks väga ohustatud keeled ning vajavad riiklikult rohkem tuge ja tähelepanu.

Artikli esimeses osas tutvustame asjaolusid, mis osutab keele ohustatusele, ning analüüsime võro ja seto keele olukorda neist kriteeriumidest lähtuvalt. Artikli teises pooles tutvustame 2022. aasta lõpus läbi viidud veebiküsitluse tulemusi, mille fookuses oli keele põlvkondlik ülekanne ja keeleõpe koolis. Vaatame, milline on olnud võro ja seto keele kasutus ja suhtumine sellesse Lõuna-Eesti koolides (st ühes olulises kasutusvaldkonnas) ning (potentsiaalse) kõnelejaskonna suhtumine võro ja seto keelde ja selle õpetamise tänapäeval.

1.1. Kuidas hinnata keele ohustatust?

Üldiselt arvatakse, et maailmas kõneldakse praegu umbkaudu 7000 keelt. Umbes pooled neist keeltest on ohustatud ning keeleteadlaste hinnangul on käesoleva sajandi lõpuks 50–90% praegu kõneldavatest keeltest välja surnud (Krauss 1992: 5; Belew, Simpson 2018: 21). Selle hindamisel, millal on keeled ohustatud, võetakse arvesse eri tegureid. Peamiseks peetakse seda, kas keelt antakse kodus põlvest põlve edasi või mitte: kui lapsed enam kodus oma vanematelt keelt ei omanda ja seda ei räägi, on keel kindlasti ohustatud (Fishman 1991; Krauss 2007; Thomason 2015: 4; Campbell, Rehg 2018: 3).

Keele elujõulisuse hindamiseks on välja töötatud eri mõõtmisviise, millest tuntumad on Joshua Fishmani (1991) põlvkondadevahelise katkestuse astmik GIDS

(*Graded Intergenerational Disruption Scale*) ja sellel põhinev edasiarendus EGIDS (*Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale*; Lewis, Simons 2010) ning UNESCO hindamisalus (UNESCO 2003). Tutvustame allpool neid lähenemisi lühidalt. Põhjalikumad ülevaadet keele elujõulisuse hindamise eri meetoditest on andnud Nala Lee ja John Van Way (2018).

GIDS kasutab keele elujõulisuse hindamisel selliseid tunnuseid nagu keele kasutusvaldkondade mitmekesisus, keele põlvkondadevaheline ülekanne ning kõnelejakonna vanus ja moodustab nende põhjal ühetasandilise kaheksaastmelise elujõulisuse skaala. Suhteliselt sarnase käsitusega on EGIDS, kuid lisaks võetakse selles arvesse standardkeele olemasolu ja kõnelejakonna suuruse trendi (kas kõnelejakond kasvab või kahaneb). Selle põhjal moodustatakse 13-astmeline elujõulisuse–ohustatuse skaala, kusjuures ohustatuks nimetatakse keelt, mida kasutavad suulises suhtluses kõik põlvkonnad, kuid mille kõnelejakond väheneb. Sellest järgmine aste on keelevahetus, kus täiskasvanud suudavad keelt omavahel kasutada, kuid ei anna seda lastele edasi.

UNESCO lähtub keele elujõulisuse hindamisel üheksast faktorist, mis peale elujõulisuse (faktorid 1–6) annavad aluse määrata, milline on suhtumine keelde (faktorid 7–8) ja kui kiire on keele dokumenteerimisega (faktor 9): 1) keele põlvkondadevaheline ülekanne, 2) kõnelejate arv, 3) kõnelejate hulk üldkogukonnas, 4) muutused keelekasutusvaldkondades, 5) keele kasutamine uutes valdkondades ja meedias, 6) keeleõppematerjalide ja kirjanduse olemasolu, 7) institutsionaalne suhtumine keelde ja keelepoliitika, sh keele ametlik staatus ja kasutamine, 8) keelekogukonna liikmete suhtumine oma keelde, 9) keele dokumenteeritus. Kõiki neid faktoreid hinnatakse viiepalliskaalal ja rõhutatakse, et keele elujõulisuse hindamisel ei tohi lähendada ainult ühest faktorist. (UNESCO 2003)

Kõige uuem ning ühtlasi komplekssem keele elujõulisuse hindamise meetod on keele ohustatuse indeks LEI (*Language Endangerment Index*). See võtab arvesse küll ainult nelja faktorit (põlvkondadevahelist ülekannet, kõnelejate arvu, kõnelejate arvu trendi ja keelekasutusvaldkondi), kuid igal faktoril on kuus selgelt lahti kirjutatud taset. Selle põhjal, millisel tasemel on keel eri faktorite järgi, on võimalik välja arvutada keele ohustatuse üldhinne. Lisaks arvestab see meetod seda, kas on teada info kõikide faktorite kohta või mitte, st on võimalik välja arvutada tulemuse usaldusväärsus (Belew, Simpson 2018; Lee, Van Way 2018: 56–63). LEI on loodud ohustatud keelte projekti raames (ELP). Võro keelt, mis sisaldab selle käsitluse järgi ka seto keelt, hinnatakse selles projektis ohustatud keeleks (tulemuse usaldusväärsus 80%),¹ kuid seda tehakse Euroopa keelelist mitmekesisust hindava projekti ELDA (*European Language Diversity for All*) raames läbi viidud uurimuse põhjal (Koreinik 2011).

Seega kõige sagedamini võetakse keele ohustatuse hindamisel arvesse keele põlvkondlikku edasiandmist, kõnelejate hulka ja selle kasvu- või kahanemistrendi, keele poliitilist staatus, kõnelejate suhtumist keelde (sh keele prestiiži), keele kasutusvaldkondi. Mõnikord harva arvestatakse ka seda, kui suur hulk (potentsiaalselt) kõnelejakonnast elab väljaspool traditsioonilist keeleala, st on tõenäosus, et nad kasutavad teisi keeli.

¹ <https://www.endangeredlanguages.com/lang/2998>

1.2. Kas keel või murre?

Üks olulisemaid võro ja seto keelega seotud küsimusi, mis mõjutab nende elujõudu, on tunnustamine keelena. Praegu on nende staatus keelesaaduses „piirkondlik erikuju”, nagu kõikidel eesti murretel. See tuleneb traditsioonilisest murdekäsitlusest (Kask 1984; Pajusalu jt 2009), mis näeb lõunaeestit eesti keele osana, mitte eraldi keelena: eesti keele ala on jagatud põhja- ja lõunaeesti murderühmaks, viimasesse kuuluvad Tartu, Mulgi ja Võro murre, mille alla omakorda kuulub Setu murrak või murrakurühm.

Keeleajaloos räägitakse lõunaeesti keelest seevastu kui esimesena läänemeresoome algkeeltest eristunud harust, millel on palju erinevusi võrreldes muude läänemeresoome keeltega (Sammallahti 1977; Viitso 1985; Kallio 2014; Prillop jt 2020: 25–26). Ajalooliselt on seega lõunaeesti ja põhjaeesti keeled üksteisega sarnastunud, seda eriti viimase saja aasta jooksul, mil põhjaeesti keelel põhinev kirjakeel on tugevalt mõjutanud lõunaeesti keelt. Tänapäeva võro ja seto keel on varasema lõunaeesti hõimukeele kõige elujõulisemad järeltulijad, mis on kõige enam säilitanud lõunaeesti erijooni.

Võro ja seto kogukonnad peavad enda kõneldavat keelt eraldi keeleks, mitte eesti murdeks. Seda näitas juba 1998. aastal Kagu-Eestis korraldatud uurimus (Pajusalu jt 2000) ning sama on keelekogukonnad sätestanud hiljem. Mõlemad kogukonnad on oma keelt nimetanud põliskeeleks: setod 9. X 2017 XII Seto Kongressi otsusega (Põlisrahvana määratlemisest) ja seto keele arengukavaga (Seto keele arõnguplaan), võrokeled I võrokeste kongressil 22. IV 2023: „Kongress rõhutas, et võro kiil om põlinõ piirkunnakiil, miä om võrokõisilõ eesti keelega võrdsõhe tähtsä. Võro kiil olõ-õi eesti keele murrõ, murdõkiil ega' piirkundlinõ erikujo.” (I Võrokõisi Kongressi otsus) Et kõnelejate enesemääratlust peetakse oluliseks keele ja murde eristajaks (vt nt Skutnabb-Kangas 1996), siis tuleks võrot ja setot keeltena tunnustada. Möödunud aastal on selles suunas minemisest esimesi märke: pärast 15. V 2023 koosviibimist soovitas Eesti keelenõukogu lahendada võro ja seto keele staatuse küsimuse ning saatis selle kohta haridus- ja teadusministeeriumile ning kultuuriministeeriumile konkreetsed ettepanekud (EKN 2022; Kook 2023).

Keele ja murde vahetõrda on keeleteaduse ajaloos palju vaetud ning siiani ei ole selgeid keelelisi kriteeriume, mille alusel väita, mis ikkagi on keel ja mis murre – tegu on ennekõike poliitilise eristusega. Kui siiski mõelda lingvistilistele eristamismeetoditele, siis on kaks kriteeriumi, mille alusel on püütud keelt ja murret eristada: vastastikune arusaamine (ingl *mutual intelligibility*) ja keeleline kaugus (ingl *linguistic distances*) (Van Rooy 2020: 256–262; Wichmann 2020). Mõlema mõõtmiseks on arendatud kvantitatiivseid meetodeid, ent kumbki lähenemine ei ole probleemitu. Vastastikune arusaamine võib vahel olla vaid ühepoolne. Kuna kõik võro ja seto keele kõnelejad on kakskeelsed (st oskavad ka eesti ühiskeelt), siis peamine kriteerium saab olla, kui hästi eesti keele kõnelejad võro või seto keelest aru saavad. Kuna vastavaid empiirilisi katseid pole tehtud, siis saame vaid kogemuse põhjal hinnata, et ilma õppimiseta on arusaamine vähene, ent see sõltub kindlasti sellest, kui

vanapärast või tasandunud võro/seto keelt kõneldakse. Küll aga on vastastikuse arusaamise põhjal üsna võimatu eristada võro ja seto keelt.

Keelelise kauguse puhul võib küsimuseks olla, et eri keeletasandite nähtused võivad osutada eri suunda. Ka keelelise kauguse mõõtmisega ei ole võro ja seto keelega seoses kuigi palju tegeldud. Siiski on Karl Pajusalu (1997: 175) hääldusjooni, vormiõpetust ja sõnavara arvestades leidnud, et Võru murde (st võro ja seto keele) ühisosa eesti kirjakeelega on ainult 18,7%. Seega on võro ja seto keel ka puhtlingvistiliselt eesti ühiskeelest väga erinevad.

1.3. Võro ja seto keele staatus ja kasutusvaldkonnad

Keeleseadus ja eesti keele arengukava 2021–2035 lõunaeesti keelt või keeli eraldi ei maini. Võro ja seto keelt käsitletakse koos põhjaeesti murretega eesti keele piirkondlike erikujudena, mille kaitsmise, kasutamise ja arendamise olulisust küll mõlemad dokumendid mainivad, kuid kuidas ja kui palju seda teha, seadus praegusel kujul ei reguleeri. Samuti ei ole võro ja seto keel seaduse silmis kuidagi eristatud põhjaeesti murretest, ehkki keeleajalooliselt on tegu eraldi keelega ning ka eesti keele- ja kultuuriloos on lõunaeesti keelel (tartu keelel) olnud omaette suur roll täita.

Kirjakeele olemasolu on keele elujõu seisukohalt oluline faktor, sest see on nii keeleõppematerjalide kui ka omakeelse kirjanduse ja meedia eeltingimus. Lõunaeesti keelel on olnud XVII–XIX sajandil väljakujunenud kirjakeele traditsioon (tartu keel), mis hääbus alles XX sajandi alguseks, mil põhjaeesti keel sai kogu Eestit ühendavaks kirjakeeleks. Lõunaeesti keele hääbumise põhjustena on nimetatud järgmisi: majanduslikud põhjused (ühes kirjakeeles on odavam raamatuid, perioodikat jm välja anda kui kahes kirjakeeles); lõunaeesti keeleala väiksus võrreldes põhjaeestiga; rahvusliku ideoloogia võidulepääs ning eestlaste ühtse rahvusliku identiteedi teke, mille alussambaks sai ühtne kirjakeel; lõunaeestikeelsete tekstide ja muude kirjakeele arendamiseks vajalike materjalide (sõnastikud, grammatikakirjeldused jne) väiksem hulk; põhjaeesti ja lõunaeesti kirjakeele suhteline lähedus (territoriaalsete murretega võrreldes); Eesti ühiskonna moderniseerumine ja ühtse kirjakeele vajadus; tugevate eestseisjate puudumine; Tallinna parem geograafiline asend väliskaubanduse seisukohast ja sellest tulenevalt parem majanduslik järg jm. (Laanekask 2004: 37; Raag 2008: 59)

Põhjaeesti keelel põhineva eesti kirjakeele loomine on nõrgestanud lõunaeesti keelte olukorda Eestis. Näiteks on eesti kirjakeele aktiivse arendamise perioodil halvustatud lõunaeestipäraseid keelevorme (vt Plado 2022) ja juba 1913. aastal ilmus artikkel „Rikutud Eesti keelest”, kus samaväärselt taunitavana esitati vene keele ja Tartu murde (st lõunaeesti keele) mõju (Ederberg 1913). Murdeid peeti vajalikuks küll kirjakeele rikastamise allikana, ent murrete kasutamist ei väärtustatud ja nende osaks jäi ühtse normitud eesti keele ees taanduda (Plado 2022: 1088). Ka hiljem nähti murretes eelkõige kirjakeele risustajat (vt Viikberg 2021: 364), kirjakeelt aga ainsa õige eesti keelena, mida oli vaja kaitsta nii võõrmõjude kui ka laiemalt igasuguste „vigade” eest (Lindström jt 2023). Nii ongi ajalooliste piirkonnakeelte-murrete presitiiz madal ning nende kasutamist halvustatud kuni XX sajandi lõpukümnenditeni,

mil eriti võro ja seto keele prestiiž hakkas tõusma võrokeste ja setode ärkamisliikumise ja selle eestvedajate järjepideva töö tulemusena.

Uued lõunaeesti kirjakeeled tekkisid alles XX sajandi lõpupoole. Kui alguses üritati võro ja seto keele kirjapanekuks luua ühtset kirjaviisi (*võro-seto kiil*, vt ülevaadet Iva 2007: 27–33, 233–240), siis praeguseks on setod sellest loobunud ja kasutavad Jakob Hurda „Setukeste laulude” kirjaviisi lihtsustatud versiooni (Seto keele arõnguplaan). Seega on käibel eraldi kirjaviisid võro ja seto keele kirjapanekuks. Mõlemas keeles ilmub tänapäeval arvestataval hulgal raamatuid ja perioodikat, mille väljaandmist korraldavad Võro Instituut ja Seto Instituut. Võro- või setokeelne lugemisvara on siiski piiratud kasutusega – lugejad on harjunud eesti kirjakeelega ning võro- või setokeelne lugemisvara tekitab võõristust.

Võro ja seto keele kasutamine **koolihariduses** on olnud väga piiratud. Kuna tartu keeles trükiti mitmeid aabitsaid ja õpikuid, võib oletada, et Lõuna-Eesti koolides on XVIII–XIX sajandil vähemalt osaliselt antud haridust kohalikus keeles, ent teadaolevalt vaid Võru kreisis (Raag 2008: 41).

Setomaal oli koolivõrgustik kuni Eesti Vabariigiga ühendamiseni napp ning koolide töökeel oli vene keel. Seetõttu oli seal kirjaoskuse tase madal, 1885. aastal vaid 0,6–0,9%. (Lõuna 2003: 17–18) 1922. aasta rahvaloenduse põhjal oli Petseri maakonnas täieliku kirjaoskusega (st lugemis- ja kirjutamisoskusega) 45,5% elanikkonnast. Võrdluseks: Võrumaal oli samal ajal see määr enam-vähem sama mis mujal Eestis, 90,6% (Riigi Statistika Keskbüroo 1924: 35–40).

Eesti Vabariigiga liitmise järel arendati hoogsalt Setomaa koolivõrgustikku, selle tippajaks jäi kevad 1922, mil Petseri maakonnas oli 105 algkooli. Kooliharidus Setomaal oli vene-, eesti- või läti keelne. Setokeelseid koole ei olnud ning seto keelt koolis ei õpetatud; haridusministeerium suhtus setokeelsete raamatute kasutamisse koolides taunivalt, sest eesti kirjakeeles antav haridus võimaldas muuta setode identiteeti soovitavas suunas (Lõuna 2003: 48–49). Seega jäi kooliharidus setodele võõrkeelseks – sel perioodil polnud setokeelsed lapsed eesti keelega enne kooli kokku puutunudki.

Pärast Eesti iseseisvumist ja eesti kirjakeele positsiooni tugevnemist hakati koolides murrete kasutamist tõrjuma. Kuigi 1920. aastatel oli veel Võrumaa ja Setomaa koolides tavaline, et ülesannet lahendati eesti keeles, kuid hilisem arutelu toimus võro või seto keeles, siis 1930. aastatel olukord muutus. Seda, et murded (sh võro ja seto keel) on vigane ja harimatu keelepruuk, sisendas lisaks koolile tööturg, meedia, ametiasutused ja sõjavägi (Lõbu 2005).

Nõukogudeaegses totalitaarses ühiskonnas süvenesid need tendentsid: suhtumine standardkeelde oli range ning sellest irdumist peeti suureks veaks. Seega tunnistati vaid üht, üldrahvalikku, ühtset normitud eesti kirjakeelt. (Kasik 2022) See kajastus ka suhtumises murretesse, mis kerkis üles just seoses Lõuna-Eesti kooliharidusega. Näiteks 1969. aastal oli Põlva rajooni ajalehes Koit pikk diskussioon, mille käivitas emakeeleõpetaja, kelle mureks oli, et „emakeele õpetajana olen kogenud, et õpilaste igapäevane kõnekeel kubiseb veel vigadest. Meie „kuninglikult kõlisev” eesti keel on ikka veel „vaeseks lapseks teede ääres”, sest kirjakeele asemel kõneldakse enamikus Lõuna-Eesti külades murret”, ning kes kutsus üles „otsustavale võitlusele” murde-

keele vastu (Allikas 1969). Seega oli 1960-ndatel koolis käinud laste kodukeel veel võro keel, mida peeti probleemiks kirjakeele omandamisel. (Vt diskussiooni kohta lähemalt Saar 2022.) Seisukoht, et murdekeel takistab kirjakeele omandamist ning koolis edasijõudmist, oli sel perioodil levinud (Viikberg 2021: 364).

Praegu on Võru- ja Setomaa koolides võimalik võro või seto keelt õppida fakultatiivse ainenä. Kuna koolidel ei ole kohustust kohalikku keelt või kultuuri õpetada, sõltub võro ja seto keele õpetamine ennekõike koolijuhja ja kogukonna soovist ning see ei ole õpilase jaoks kohustuslik.

Setomaal õpetatakse alates 2007. aastast seto keelt ja pärimuskultuuri kõigis koolides (Värskas gümnaasium, Mikitamäe, Meremäe ja Misso põhikool), aluseks on õppekava „Seto kiil ja kultuur”. Lisaks on alates 2021. aastast Setomaal Värskas lasteaias üks täiesti setokeelne lasteaiarühm. (Seto keele arõnguplaan)

Vana-Võromaal 2021/22. õppeaastal tegutsenud 30 üldhariduskoolist toimusid võro keele ja kultuuri tunnid süsteemselt kümnes koolis, üldjuhul korra nädalas. Võro keele ja kultuuri õpetamisega on seotud umbes 15 õpetajat. Võro keele ja kultuuri ning muudes võrokeelsetes tundides osaleb üle 300 lapse, mis on umbes 5% Vana-Võromaa õpilaste koguarvust. Võro keele õpe Vana-Võromaa lasteaiades toimub keelekümblusmeetodil (keelepesadena) 2011. aastast alates. 2021/22. õppeaastal oli keeleõpe – üks keelepesapäev nädalas – 13 lasteaia 16 rühmas (kokku on Vana-Võromaal 35 lasteaeda, st kolmes lasteaia tegutseb kaks keelepesarühma). Vana-Võromaa kogu lasteaiaaalistest lastest sai võro keele ja kultuuri õpet 2021/22. õppeaastal umbes 15%. (Allas 2022: 20)

Võro keele ja kultuuri õpetamine on algusaegadega võrreldes teinud pigem vähi-käiku. Kui 2000. aastate alguses õpetati võro keelt ja kultuuri mingilgi määral umbes pooltes Vana-Võromaa koolides, siis 2021/22. õppeaastaks on võro keele õpet pak-kuvate koolide hulk kahanenud kolmandikuni. (Allas 2022: 23) Võro keele vähese õppe taga on nähtud koolijuhtide vähest huvi, ent koolijuhtide küsitlusest selgub, et nemad omakorda näevad põhjusena õpilaste ja lapsevanemate vähest huvi, aga ka võro keele ja kultuuri õpetajate puudust (Allas 2022: 29). Ühelt poolt lapsevanemate passiivsust ja teiselt poolt koolijuhtide vähest huvi võro keele õpetamise vastu on takistavate teguritena välja toodud varemgi (Brown 2005). Huvipuuduse põhjuseks on arvatavasti võro keele vähene kasulikkus tööturul, võrreldes näiteks eesti ja inglise keelega (Koreinik 2015a: 22), mis on omakorda seotud riigi keelepoliitikaga võro ja seto keele suhtes.

Kara Brown on võro keele õpetamise teemalises artiklis õpetajate suhtumist kirjeldanud nii: „Lugedes artiklit, kus kirjutati Euroopa keeleaasta motost *Keel avab ukсед*, ütles üks õpetaja õpetajate toas, et ainus uks, mida võro keel avab, on keldriuks” (Brown 2005: 60). See näide ilmestab veel praegu levinud arusaama võro keele vajalikkusest. Võro ja seto keele püsimiseks tuleks seega oluliselt laiendada nende kasutusvaldkondi (kodukeelest töökeeleks ja avaliku suhtluse keeleks) ning tekitada motivatsioon võro ja seto keele õppimiseks.

Väga vähe on ka võro- ja setokeelset **meediat**. Ajalehtedest on läbivalt võrokeelne Uma Leht, mis ilmub iga kahe nädala tagant. Osaliselt setokeelne ajaleht Setomaa ilmub korra kuus. Võro ja seto keelt on ka raadios ja televisioonis vähe kuulda: võro-

ja setokeelsed uudised on ERR-is korra nädalas ja kestavad vaid 5 minutit. Üksikuid numbreid on võro ja seto keeles koostanud lasteajakiri Täheke. Suures pildis on võro ja seto keel üleriigilises meedias nähtamatud ning piirkondlikult võrdlemisi nähtamatud.

Kokkuvõttes võib öelda, et võro ja seto keele kasutusvaldkonnad on väga piiratud. Ehkki on loodud vastavad kirjakeeled, on välja antavate raamatute hulk väike ja lugejaskond piiratud. Koolide jaoks on loodud õppematerjale, ent võro ja seto keele õpetamine ja selle koolikeelena kasutamine on vähene ning sõltub peamiselt üksikutest entusiastidest. Tööturul eeldatakse eesti ja võorkeelte oskust, ent mitte võro või seto keele oskust; võro ja seto keel on pigem kodukeeled. Keele prestiiž sõltub aga suuresti sellest, kui „kasulik” on keel igapäevaelus, ning keeleõppimise valikuid tehakse sellest sõltuvalt.

1.4. Võro ja seto keele kõnelejate hulk

Üks oluline faktor keele elujõu hindamisel on kõnelejate hulk ja kõnelejate arvu muutumise suund. Seda, kui palju võro või seto keele aktiivseid kõnelejaid täpselt on, me paraku ei tea, sest vastavad uuringud puuduvad. Kui vaadata Eesti rahvaloenduse andmeid, siis saame hinnata, kui palju inimesi väidab, et nad oskavad võro või seto keelt.

2021. aasta rahvaloenduse andmete järgi on võro ja seto keele oskajaid Eestis kokku 97 300, neist seto keele oskajaid 24 730. Kui võrrelda neid tulemusi eelmise rahvaloendusega 2011. aastal, siis on võro/seto keele kõnelejate arv kasvanud, ent näib, et seda ennekõike seto keele kõnelejate arvelt (vt tabelit 1). Miks nii, pole päris selge. Põhjused võivad olla seotud muu hulgas rahvaloenduse meetodikaga. Kui 2011. aasta rahvaloendusel vastasid murdekeelte oskuse küsimusele kõik vastajad, siis 2021. aasta rahvaloendusel ei olnud see küsimus enam kõigile kohustuslik, vaid vabatahtlik. Kohustuslik oli see vaid 60 000 juhuvalimisse sattunud osalisele ning nende vastuste põhjal üldistati tulemused kogu Eestile. (REL 2021) Võimalik, et eri meetodil saadud tulemused seetõttu hästi ei klapi. Teisalt võib arvu poolest suurenenud kõnelejate hulga taga näha teadlikkuse kasvu, sest kahe rahvaloenduse andmeid võrreldes oli kõnelejate hulk suurenenud just samu inimesi hõlmavates vanuserühmades (Kuuba 2023).

Tabel 1. Võro ja seto keele oskajate ning setode arv rahvaloenduste põhjal 2010–2021. Eestis rahvaloendustel on küsitud seto ja võro keele oskust, Vene Föderatsiooni rahvaloendustel rahvast.

Rahvaloendus	Eestis		Venemaal
	Võro, sh seto keele oskajad	Seto keele oskajad	Seto rahvusest inimesi
Eestis 2011 Venemaal 2010	87 044	12 532	214, neist Pihkva oblastis 123; Pihkva oblasti ametlikus külade nimekirjas 230
Eestis 2021 Venemaal 2020	97 300	24 730	142

Peale Eesti kõneldakse seto keelt praeguse Venemaa Föderatsiooni territooriumil Pihkva oblastis, kus setod on alates 2010. aastast kantud väikesearvuliste põlisrahvaste nimekirja. Viimase saja aasta jooksul on sealne seto keele kõnelejate arv pidevalt vähenenud ennekõike rände tõttu Eestisse. Pihkva riikliku ülikooli teadlaste andmetel elas 2005. aastal Petseris ja Petseri rajoonis 177 setot, 2011. aastal 168 (Manakov jt 2011). Venemaa ametliku rahvaloenduse järgi oli 2010. aastal Venemaal 214 setot (Perepis 2010), 2020. aastal 142 setot (Perepis 2020). Selle hulka ei ole arvatavasti loetud Siberis elavaid setosid, kes rändasid sinna XIX sajandi lõpus ülerahvastatuse tõttu lootuses saada maad ning kes veel mingil määral seto keelt kõnelevad (Kalkun, Oras 2014). 2010.–2016. aasta välitööde jooksul on meile nimetatud 220 Petserimaal ja Pihkvas elavat setot.

1.5. Varasemad võro ja seto keele olukorra uuringud

Võro ja seto keele olukorda on Eestis ka varem uuritud. Ervin Org jt (1994) on uurinud Vastseliina kihelkonna Sute küla elanike keekekasutuse põlvkondlikku varieerumist. Nad leidsid, et juba aastail 1935–1960 sündinud inimesed on selgelt kakskeelsed ja eelistavad võõraste inimestega vähemalt esialgu rääkida eesti ühiskeelt. Samuti tuli nende uurimusest välja, et peale 1960. aastat sündinute võro keele oskus on oluliselt nõrgem kui vanematel põlvkondadel. Sama tuli välja Põlva, Valga ja Võru maakonnas läbi viidud uuringust, millega hinnati kohaliku keele oskust: keskmiselt hindas oma keeleoskust kõige kõrgemalt 42,8% vastanutest. Kõrgeima keeleoskuse (*kõnelen vabalt igas olukorras ja teemal*) hindas endal olevat 60,8% vanimas (55–64) ning ainult 23,7% noorimas (25–34) vanuserühmas. (Pajusalu jt 2000: 22)

1997. aastal viidi Võro Instituudi eestvedamisel läbi keelehoiakute alane küsitlus Setomaal (vastajaid oli 499 täiskasvanut ja 164 koolilast) ning 1998. aastal laiemalt Kagu-Eestis (Võru-, Valga- ja Põlvamaal, osalejaid oli 600), mida on kajastatud mitmes artiklis (Pajusalu jt 2000; Eichenbaum, Pajusalu 2001). Uuringu ajal väitsid pooled (49%) küsitletutest, et nad kõnelevad kohalikku keelt pidevalt. Oma keele elujõulisusse uskus sel ajal 66% küsitletud võrokestest ning 44% setodest; keele alalhoidmise vajalikkuses oli veendunud 94% võrokesti ja 93% setosid (Pajusalu jt 2000; Eichenbaum, Pajusalu 2001). Võrreldes Mulgimaal ja Saaremaal läbi viidud sarnase uurimusega oli võrokestel selgem oma keele identiteet: võrokesed nimetasid oma keelt valdavalt võro, võro-seto või seto keeleks (89%), mulgid nimetasid oma keelt sagedamini murdeks (vaid 10% küsitletutest mulgi keeleks) ning saarlased murdeks (47%) või keeleks (26%). Oma keelt rääkis pidevalt 46% Saaremaa, 42% Võrumaa ja 8% Mulgimaa küsitletutest. (Eichenbaum, Koreinik 2008)

Külli Eichenbaum ja Kadri Koreinik (2008) on sama küsitluse põhjal hinnanud laste kohaliku keele oskust. Mulgimaal vastasid need küsitletud, kel oli alaealisi lapsi või lapselapsi, et nende lapsed ja lapselapsed valdavalt ei oska kohalikku keelt. Saaremaal oli olukord oluliselt parem: ligi pooled vastanute (lapselaste)lastest kasutavad mingil määral kohalikku keelt ja pea sama palju küsitletutest räägib lapsega pidevalt saare keeles. Võrumaal oli laste kohaliku keele oskus mõnevõrra väiksem kui Saaremaal,

kuid oluliselt erines nende inimeste hulk, kes väitis end Võrumaal pidevalt lastega võro keelt rääkivat: neid oli vaid viiendik.

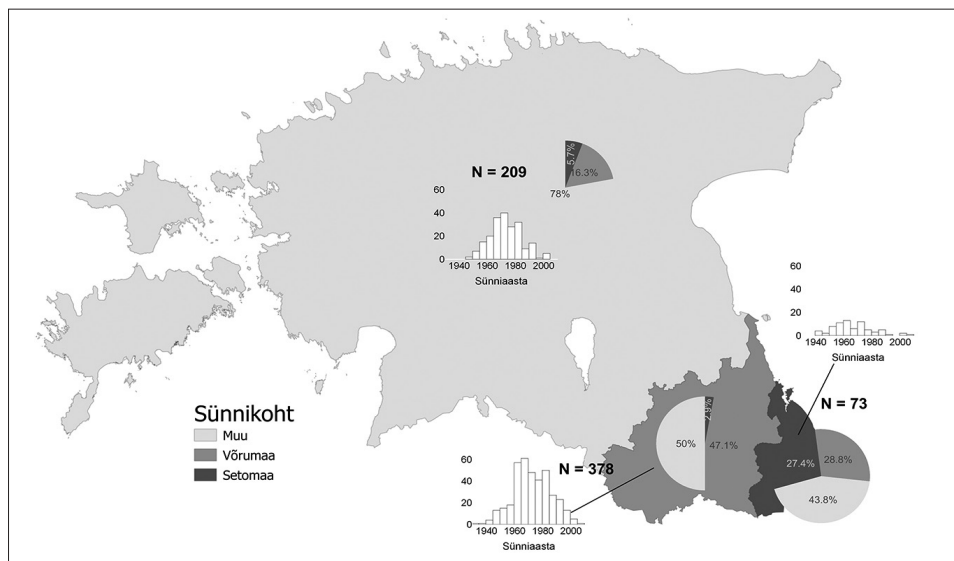
Martin Ehala (2006) uuris võro keeleala üldhariduskoolide 9. klassi õpilaste võro keele oskust 744 õpilase põhjal. Oma võro keele oskust hindas heaks või väga heaks 19% küsitletutest, keskmiseks 33%, halvaks või puudulikuks 48% ja 10% vastanutest ei osanud võro keelt üldse. Samas kasutasid võro keelt aktiivselt vähesed: pere liikmetega suhtles peamiselt võro keeles 4% ning eesti ja võro keeles võrdselt 5% vastanutest, seevastu ainult eesti keeles 49% ning rohkem eesti kui võro keeles 42% vastanutest. Ehala võttis toona olukorra kokku nii: „Praeguseks on selge, et võru keele põlvkondliku edasikandumise ahel on katkenud ja jätkusuutlikkus väga tõsise küsimärgi all” (Ehala 2006: 21). Ka hilisemad hinnangud laste keeleoskusele viitavad keelevahetusele: praegu kõneleb vaid kümnekond peret oma lastega järjepidevalt võro keelt (Iva 2023).

Suurem uurimus võro ja seto keele seisundi kohta viidi läbi ELDIA projekti raames (2010–2013), mil küsitleti juhuvalimi alusel 296 inimest Võrumaal ja 294 inimest Setomaal (Koreinik 2015a, 2015b). Selle tulemused kinnitavad, et võro ja seto keelt kasutatakse peamiselt kodukeelena ja nende keelte oskus on nooremate vastajate hulgas järjest vähenenud. Praeguseks on kõik võro ja seto keele kõnelejad Eestis kakskeelsed, seejuures on nende eesti keele oskus sama hea või parem kui võro/seto keele oskus. Lisaks on oluline, et äärmiselt vähe on inimesi, kes isegi kodus ainult võro või seto keelt kasutavad. Setomaa vallas küsitletutest 45% kinnitas, et räägib seto keelt kodus, $\frac{1}{3}$ naabriga ja pisut alla $\frac{1}{3}$ sugulastega. Kui $\frac{2}{3}$ vastanutega kõnelesid vanemad-vanavanemad seto keelt, siis vaid $\frac{1}{4}$ on seto keelt kõnelnud oma lastega (Koreinik 2015b). Võrumaal küsitletutest ligi 50% räägib võro keelt kodus ja sugulastega alati või sageli, naabrite ja sõpradega u 40%. $\frac{2}{3}$ vastanutega kõnelesid vanemad-vanavanemad võro keelt. Umbes poolte vastanutega on vanemad lapsepõlves võro keelt kõnelnud. $\frac{1}{3}$ vastanutest on võro keelt kõnelnud oma lastega, kuid ainult 15% on kõnelnud üksnes võro keelt. (Koreinik 2015a) Need andmed osutavad üheselt, et võro ja seto keele ülekande vanematelt lastele on katkenud või katkemas – oma lastega on küsitletutest vaid väike osa järjepidevalt võro või seto keelt kõnelnud. Lisaks osutavad ELDIA uurimuse andmed seto ja võro keele vähesele praktilisusele tööjõuturul – seto ja/või võro keele oskusel nähakse vähest turuväärtust (Koreinik 2015b: 22, 2015a: 22), mis omakorda vähendab motivatsiooni seda oma lastele õpetada.

Seega osutavad varasemate uuringute tulemused selgelt keelekatkestusele – võro ja seto keele loomuliku põlvkondliku ülekande katkemisele, mille tulemuseks on keelevahetus. Käesoleva uurimuse eesmärk on täpsustada, millal selline keelevahetusprotsess algas ja kellelt on praegused kõnelejad võro või seto keele omandanud; samuti huvitab meid, millised on olnud keelekasutajate hoiakud ja suhtumised selle protsessi sees. Uurimusel on kaks fookust: võro ja seto keele põlvkondadevaheline ülekande ning võro ja seto keele kasutamine koolis.

2. Uurimuse materjal

Uurimuse materjal on kogutud 2022. aasta detsembris veebiküsitluse kaudu, mis viidi läbi LimeSurvey keskkonnas. Veebiküsitlust jagati mitmes sotsiaalmeedia grupis, kus osaleb Võrumaalt ja Setomaalt pärit inimesi (nt Võro kiil, Seto kiil, Seto Instituut, VÖRUKAD SUURIM). Kuulutust jagati aktiivselt nii teistesse gruppidesse kui ka üksikinimeste Facebooki lehtedel. Võrreldes varasemate uurimustega oleme kasutanud seega mugavusvalimit, mille pluss on, et see hõlmab ka ajalooliselt asualalt väljarännanuid. Küsitluse oodati võro ja seto juurtega inimesi – nii neid, kes praegugi neis piirkondades elavad, kui ka neid, kes elavad mujal. Kokku täitis küsimustiku lõpuni 660 inimest. Enamik vastajaid (~60%) oli sündinud aastatel 1960–1980 ning oluliselt rohkem oli vastanute hulgas naisi (84%) kui mehi (16%). Kõige enam (57%) vastuseid tuli inimestelt, kes olid sündinud ajaloolise Võrumaa aladel. Täpsema ülevaate küsimustikule vastanute taustast annavad joonis 1 ja tabel 2. Küsitluse andmed on kättesaadavad avatud teaduse andmevõrgustiku OSF (*Open Science Framework*) repositooriumis (Lindström jt 2024).

Joonis 1. Osalejate ülevaade vastavalt sünnikohale ja -aastale. Sektordiagrammid kujutavad vastavalt alal sündinud vastajate praegusi elukohti (nt 50% Võrumaal sündinud vastajatest elab praegu väljaspool Võru- ja Setomaa piire).

Keskendume selles artiklis põhiliselt küsimustele, mis täpsustavad keele põlvkondliku ülekande toimetehhanisme: kui sagedasti ja kellega räägiti võro/seto keelt lapsepõlves ja kui palju tehakse seda praegu, kas võro/seto keelt räägitakse oma lastega, kui palju ja mis olukordades räägiti võro/seto keelt koolis ning kui oluliselt peetakse võro/seto keele õpetamist koolis. Kvantitatiivsele kokkuvõttele lisaks toetume palju osalejate kommentaaridele, mis selgitavad nende hoiakuid ja aitavad mõista keelekatkestuse tagamaid üksikisiku tasandil.

Tabel 2. Küsitluses osalenute hulk, vanus, sugu (M – mees, N – naine) ja sünnikoht.

Sünniaasta	Sünnikoht						Kokku
	Võrumaa		Setomaa		Muu		
	M	N	M	N	M	N	
1930–1945	1	7	0	4	0	1	13
1946–1960	5	50	4	18	5	23	105
1961–1975	26	138	3	29	17	78	291
1976–1990	24	89	3	9	10	60	195
1991–2007	4	34	0	3	4	11	56
Kokku	60	318	10	63	36	173	660
	378		73		209		

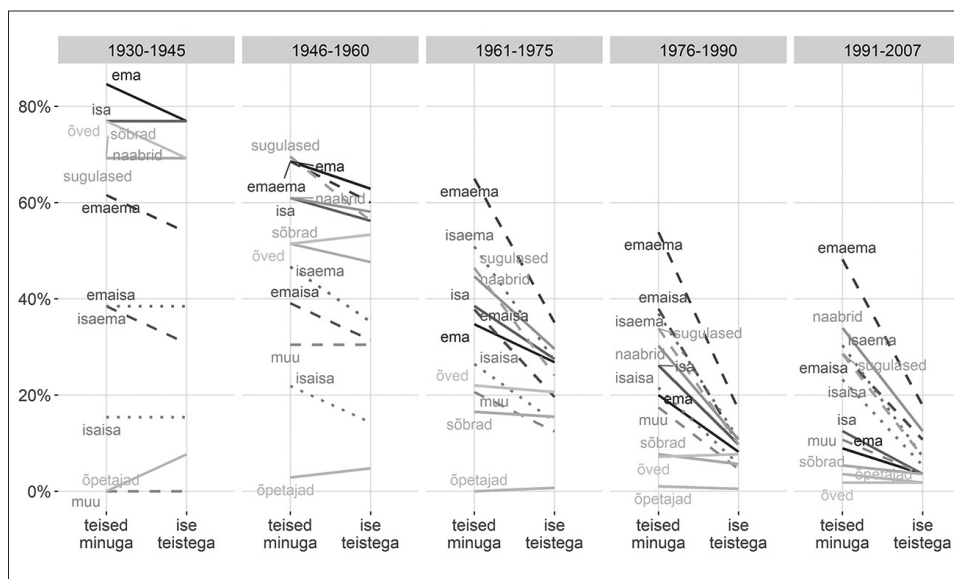
3. Võro ja seto keele põlvkondadevaheline ülekanne

Esmalt soovisime teada, kellega on võro või seto keeles lapsepõlves räägitud ning kellelt seega võro/seto keel on õpitud. Küsimuse eesmärk oli teada saada, kui paljudel ja mis vanuserühma kuuluvatel vastajatel oli kodukeeleks võro või seto keel, mida kasutati tuumik perekonnas (ema, isa, õed-vennad), st millal oli keele põlvkondadevaheline ülekanne veel säilinud. Selle väljaselgitamiseks esitasime kaks küsimust: „Kui sa laps olid, kes sinuga võro/seto keelt rääkisid?” ja „Kui sa laps olid, kui sageli sina temaga võro/seto keeles rääkisid?” Vastata oli võimalik viiepalliskaalal („alati”, „enamasti”, „mõnikord”, „mitte kunagi”, „ei saa vastata”). Küsiti eraldi kõigi võimalike vestluspartnerite kohta: ema, isa, õed-vennad (õved), emaema, emaisa, isaema, isaisa, muud sugulased, sõbrad, naabrid ja õpetajad. Tulemused on kokku võetud joonisel 2.

Nagu näeme jooniselt 2, on vanemates põlvkondades (sünniaeg 1930–1945 ja 1946–1960) võro/seto keelt oma vanematega veel kõneldud (kõige vanemas põlvkonnas, kus oli küll vaid 13 vastajat, on ema neist 80%-le kõneldud võro/seto keelt ning laps on samas keeles vastanud vaid pisut harvem). Alates 1960-ndatel sündinutest on võro/seto keelest saanud pigem vanavanemakeel, st kõige rohkem on võro/seto keelt lastele kõneldud vanaemad, pisut harvem vanaisad. Sõnalistest kommentaaridest ilmneb, et tihtipeale need vanavanemad eesti keelt ei osanudki (näide 1). See tuleb välja eriti vanemate vastanute kommentaaridest (2).

- (1) Emaema [kõneles] alati [seto keelt], ta eesti keelt ei osanudki. (N1965, mujal Eestis)²
- (2) Kodus räägiti seto keeles, sest vanavanemad ja vanemad olid Setomaalt, nad omavahel rääkisid seto keeles, vanaema oli kodune ja ta ei osanudki eesti keeles rääkida, ta oli kirjaoskamatu. (N1955, mujal Eestis)

² Küsitlusele lisatud sõnaliste kommentaaride puhul on sulgudes esitatud kommenteerija sugu (M, N), sünniaasta ja praegune elukoht (Võrumaa, Setomaa, mujal Eestis).

Joonis 2. Võro ja seto keele kasutamine lapsepõlves sünniaastate järgi. Graafikul on kuvatud küsimuste „Kui sa laps olid, kes sinuga võro/seto keelt rääkisid?“ ja „Kui sa laps olid, kui sageli sina temaga võro/seto keeles rääkisid?“ vastuste „alati“ ja „enamasti“ osakaal (muud variandid: „mõnikord“, „mitte kunagi“, „ei saa vastata“).

Oluliselt on muutunud see, kellega ja kui palju lapsed ise võro/seto keeles vastu kõnelevad. Vanemate põlvkondade esindajad kasutasid võro/seto keelt aktiivselt ning vastasid vanematele võro/seto keeles (3). Nooremates põlvkondades kõneldakse võro/seto keelt vanemate või vanavanematega oluliselt vähem kui enne 1961. aastat sündinute hulgas. Seega alates 1960-ndatest muutus tavaliseks olukord, et vanemad rääkisid lapsega eesti keelt, vanavanemad võro/seto keelt, laps ise vastas eesti keeles. Võib oletada, et lapse võro/seto keele oskus oli seetõttu pigem passiivne (4). Samas on mitmed märkinud, et täiskasvanuks saades on vanemad hakanud nendega võro/seto keelt kõnelema (5).

- (3) kodus alati [rääkisin], kooli minnes ei saanud aru mõnedest kirjakeele sõnadest. (N1949, mujal Eestis)
- (4) Ema vanematega aga ise kõnelesin pigem harva, kui ka nemad murdes minuga rääkisid. Nad rääkisid pigem oma jutte setu keeles, minu poole pöördusid eesti keeles. (N1980, Võrumaa)
- (5) Suheldes emaga osaliselt, kuna ema ka minuga praegu räägib setu keelt (lapsena ei rääkinud). Aga põhiliselt kasutan suhtluses Setomaa üritustel või tuttavatega, kelle jaoks on võro/seto keel igapäevane keel. (N1972, mujal Eestis)

Seega on vanemad alates 1960-ndatest hakanud oma lastega kõneldes eelistama eesti keelt võro/seto keelele ning toimunud on keelevahetus: võro/seto keele asemel hakati kodus lastega rääkima eesti keelt.

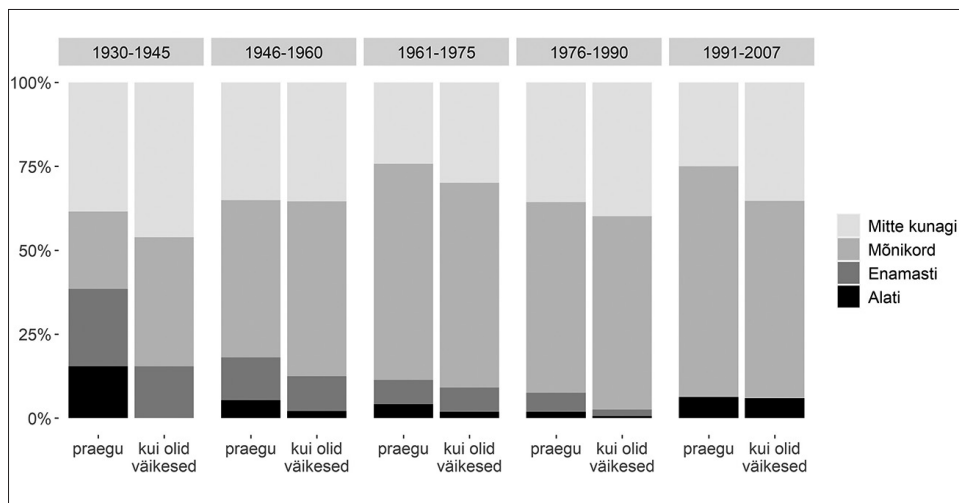

Mäletan vanaema manitsust: pea meeles kes oled, aga ära sellest kellelegi räägi...
(N1958, mujal Eestis, snd Setomaal)

Sidusime küsimustele „Kui sa laps olid, kes sinuga võro/seto keelt rääkisid?” ja „Kui sa laps olid, kui sageli sina temaga võro/seto keeles rääkisid?” antud vastused ka vastajate taustaga (sugu, elukoht, vanuserühm). Tulemused on esitatud mitmetunnuselise korrespondentsanalüüsi joonisel 3. Vastused, mis paiknevad joonisel üksteisele lähemal, esinesid sagedamini koos (nt *sõbrad_Alati* ja *ise_sõpradega_Alati*); vastused, mis paiknevad joonisel üksteisest kaugemal, esinesid vastustes koos harvem. Vastused, mis on väga sagedased ja/või ei erista vastajate gruppe, koonduvad joonisel telgede lõikepunkti lähedale. Vastajate sünnikoha, -aasta ja soo siltide paiknemine iseloomustab ühe või teise vastuste klastriga enam seotud vastajate sotsioloogilist profiili.

Jooniselt 3 näeme, et vastajad, kellega räägiti ja kes rääkisid ise lapsepõlves võro/seto keelt „alati” või „enamasti” (joonise parempoolne osa), on sündinud enne 1960. aastaid. Samuti koonduvad nende vastuste ümber Setomaal sündinud vastajad, millest võime järeldada, et Setomaa vastajate hulgas oli rohkem neid, kes kasutasid lapsepõlves seto keelt igapäevaselt. Vastajad, kellega räägiti ja kes rääkisid ise lapsepõlves võro/seto keelt ainult mõnikord või mitte kunagi (joonise vasakpoolne osa), on sündinud hiljem; eriti tugevalt on „mitte kunagi” vastustega seotud just noorimad vastajad ning väljaspool ajaloolise Võrumaa või Setomaa piire sündinud (joonise vasakpoolne ülemine osa). Olulisi sugudevahelisi erinevusi analüüsist ei ilmnenud.

Põlvkondliku ülekandega seoses küsisime vastajatelt ka seda, kas nad ise oma lastega kõnelesid võro/seto keelt (küsimused „Kas sa oma lastega rääkisid võro/seto keeles, kui nad väikesed olid?” ning „Kas sa praegu räägid oma lastega võro/seto keeles?”). Tulemused on esitatud joonisel 4.

Joonis 4. Võro/seto keele kasutamine lastega sünniaastate järgi.

Jooniselt 4 näeme, et väikeste lastega räägiti võro/seto keelt vähem kui praegu, mil lapsed on juba täiskasvanud. See tähendab, et kõigis vanuserühmades on varem, kui lapsed väikesed olid, peetud vajalikuks nendega kõnelda eesti keeles, ent laste täiskasvanuks saades hakatud kõnelema ka võro/seto keelt (näide 5). Lisaks näeme, et vastused „alati” ja „enamasti” on vähemuses kõikides vanuserühmades, ent eriti 1960.–1980. aastatel sündinute hulgas. Kõige nooremas vanuserühmas on „alati” vastuste osakaal ootamatult kõrge, ent siin tuleb silmas pidada, et lastega vastajaid oli selles rühmas kokku vaid 17 ning neist „alati” vastajaid tegelikult vaid üks. Jooniselt tuleb seega kõnekalt välja käimasolev keelevahetus: kui vastajate endiga räägiti võro/seto keelt „alati” või „enamasti” (eriti kahes vanemas vanuserühmas, vt joonist 2), siis oma lastele keelt enam edasi ei antud. Selle põhjuseid saab hinnata küsimustikule antud vabade kommentaaride kaudu.

Oma lastega eesti keeles rääkimise sagedasim põhjendus on see, et enam ei elatud vastava keele keskkonnas. Enamasti tähendas see Võrumaalt või Setomaalt äraolimist, sageli ka mittevõrokese või -setoga abiellumist (näide 11). Harvem mainiti, et koliti Võrru, Põlvasse või muusse suuremasse keskkusesse ning seal kasutati pigem eesti keelt. Sageli öeldi, et teine vanem ei rääkinud võro/seto keelt ning kodune keel oli eesti keel. Siiski ei tähendanud keelekeskkonnast lahkumine alati täielikku võro/seto keelest loobumist – kui lastel säilis kontakt vanavanematega, siis märgiti ka enda kohta tihedamini, et lastega kasutati „mõnikord” võro/seto keelt (12).

- (11) Ei ela Võrumaal, abikaasa ei ole võrukas ja oluliseks pidasin kirjakeele oskust (N1972, mujal Eestis)
- (12) Elasime linnas, kus enamasti suheldi kirjakeeles, maal aga peamiselt võru keeles. (M1963, Võrumaa)

Sageduselt järgmine põhjendus oli see, et eesti kirjakeel oli nõutud koolis või lasteaias, samal ajal kui „murde” staatus oli madal (näide 13). Ka vastajad ise pidasid hea kirjakeele oskust oluliseks (14–15), sest see oli akadeemilise edukuse eeltingimus ning võro/seto keele oskust nähti pigem seda takistava asjaoluna (16). Mõnel korral tuuakse välja seda, et vastajal endal oli lapsena koolis kirjakeelega raskusi ning ta ei soovinud oma lapsele sarnast olukorda (17–18). Seega on põhjenduste hulgas laialt levinud müüt, et võro või seto keel kodukeelena vähendab laste akadeemilist võimekust või eesti keele oskust – nagu nägime ajalehe Koit diskussioonist, oli see nõukogude ajal ka õpetajate hulgas laialt levinud seisukoht (Saar 2022) ning see on olnud Lõuna-Eesti perede keelevalikutes väga oluline tegur.

- (13) Neil aastatel oli murdekeel pigem põlu all. (N1964, mujal Eestis)
- (14) tahtsin et ta oskaks grammatiliselt õigesti eesti keelt. Murdeid ja võörkeeli saab alati juurde õppida (N1966, Võrumaa)
- (15) Kuna minu vanemad olid arvamusel, et kirjakeel peab hästi selge olema ja võru keel jääb suhtluskeelena naganii nõ. Külge siis olen suhteliselt samuti oma laste kasvatamisel arvanud ja nii ka on läinud. (N1971, Võrumaa)

- (16) Ainult Võru keeles suhtlemine oleks lastel koolis raskendanud eesti keele grammatika omandamist. (N1972, Võrumaa)
- (17) See keel oli häbi see ei toiminud minul oli koolis halb!!!\$ (N1961, mujal Eestis)
- (18) Olin ise koolis hädas, et ei osanud kirja keelt. See põhjustas ka lastega kirjakeskuses rääkimist. Abikaasaga rääkisime me võro keeles ning lapsed õppisid meie juurest keele ära. Vanem oli kolme aastane kui üllatas oma hea võro keele oskusega külas olles. (N1961, Võrumaa)

Võrumaal/Setomaal sündinute hulgas ei ole lastega võro/seto keele mitterääkimise põhjenduseks esitatud kuigi sageli seda, et ise keelt ei osata (13 vastuses siiski mainiti), küll aga ootuspäraselt nende hulgas, kes ei ole Võrumaal/Setomaal sündinud, eriti kui võtta arvesse vastused, mis viitavad võro/seto keele kasutamise harjumuse puudumisele (44 vastust, vt näiteid 19–20). Siit näeme, et väljaränne ajalooliselt asualalt toob kaasa keelevahetuse; seepärast on see tunnus keele ohustatuse mõõdikutes.

- (19) ei oska seto murdes rääkida, saan enamasti aru (N1964, mujal Eestis)
- (20) Seto keel ei ole minu emakeel, ei tule loomulikult. (N1972, mujal Eestis)

Ligi viiendik vastanuist märgib, et lastega „alati”, „enamasti” või „mõnikord” võro/seto keeles rääkimine oli loomulik ja kodune või et võro/seto keelt kasutati eesmärgiga anda edasi oma emakeelt ning aidata kaasa selle säilimisele (21–22). Üldiselt on selliselt vastajad sündinud Võrumaal või Setomaal, pooled neist elavad ka praegu Võrumaal või Setomaal.

- (21) Kui vanemad räägivad võru keeles, miks peaks lapsega kirja keeles rääkima. Aga kirja keel tuleb iseenesest, kui lugemine selgeks saab. (N1955, Võrumaa)
- (22) Ma soovin, et ta teaks, kus on tema juured. Võro keele säilimise hüvanguks, [---] (N1989, Võrumaa)

Samas on Võru- või Setomaal elavate vastanute hulgas neid, kes ütlevad, et keelekeskkond on muutunud eestikeelseks (23) või võro/seto keelele tagasi minna kodus on ebavajalik (24), st pragmaatilised põhjused ja juba toimunud keelevahetus takistavad võro/seto keele kasutamist kodus.

- (23) Kuna üldine keelekeskkond elukoha ümber on eesti keelne, siis ei tule meelde lastega seto keelt rääkida. (N1979, Setomaa)
- (24) Kuidagi leidsime, et võro keelele kodus tagasi minna oleks ebavajalik, Võro keele keskkonnas oleme niikuinii. (M 1962, Võrumaa)

Seega on võro/seto keele edasiandmist takistanud varem võro/seto keele madal prestiiž ning mure laste hakkamasaamise pärast koolis, aga ka väljaränne, keelemitteoskamine, üldise keskkonna eestikeelseks muutumine ja juba toimunud keelevahetus perekonnas.

Omaette küsimus on, kui palju peab keelt kuulma, et seda ise oma lastele edasi anda. Kas vanaemalt kuulnud keel on piisav, et oma lastega rääkida? Või peab selleks ka ise vanemate või vanavanematega aktiivselt rääkima? Küsitluse põhjal uurime, kui oluline on seos lapsepõlves keele kasutamise ning ise oma lastega keele kasutamise vahel.

Küsitluse andmete põhjal (tabel 3) on statistiliselt oluline seos ($X^2(4, N = 546) = 45,4, p < 0,001$) selle vahel, kas lapsepõlves oma emalt võro/seto keelt kuuldi, ning selle vahel, kas ise lastega võro/seto keeles räägiti, kui nad väikesed olid: mida rohkem on lapsepõlves emalt keelt kuulnud, seda suurema tõenäosusega räägitakse võro/seto keelt oma lastega. Veelgi tugevam on seos selle vahel, kas keelt ka ise lapsepõlves vanemate või vanavanematega (eelkõige vanaemadega) räägiti. Tabelis 3 on esitatud hii-ruut-testide tulemused ning Craméri V seosekordajad, mis mõõdavad lapsepõlves võro/seto keele kuulmise ja kasutamise ning oma lastega võro/seto keele rääkimise vahelise seose tugevust. Seose tugevuse kordajate tõlgendamisel on lähitud valemist (Cohen 1988: 223–227), kus seosekordaja V on suhestatud vabadusastmete arvuga. Kasutatud on ainult vastuseid „mitte kunagi”, „mõnikord”, „alati” ja „enamasti”, sealjuures on kaks viimast liidetud üheks kategooriaks. Välja on jätud vaatlused, kus vastaja ei osanud/saanud/tahtnud konkreetse suhte kohta vastata („ei saa vastata”).

Tabel 3. Seosed oma lastega võro/seto keele kasutamise ning lapsepõlves võro/seto keele kuulmise ja kõnelemise vahel. Statistiliselt olulised seosed on märgitud *p*-väärtuse veerus tärnikestega.

Lapsepõlves	Teststatistiku väärtus (X^2)	Testi <i>p</i> -väärtus	Craméri V seosekordaja (seose tugevus 4 vabadusastme korral)	Vastuseid
ise emaga	103,331	< 0,001 ***	0,308 (tugev)	543
ise emaemaga	65,705	< 0,001 ***	0,263 (tugev)	476
ise isaga	60,202	< 0,001 ***	0,242 (keskmine)	515
ise isaemaga	39,810	< 0,001 ***	0,225 (keskmine)	394
ise emaisaga	33,526	< 0,001 ***	0,220 (keskmine)	345
ema minuga	45,395	< 0,001 ***	0,204 (keskmine)	546
isa minuga	32,162	< 0,001 ***	0,176 (keskmine)	518
ise isaisaga	15,068	0,005 **	0,167 (keskmine)	270
emaema minuga	15,468	0,004 **	0,127 (väike)	481
isaema minuga	6,464	0,167	0,090 (väike)	398
emaisa minuga	4,586	0,333	0,082 (väike)	340
isaisa minuga	2,350	0,672	0,068 (väike)	257

Tabelist 3 näeme, et kõige tugevam on seos lapsepõlves ise emaga või emaemaga võro/seto keeles kõnelemise ja oma lastega võro/seto keeles kõnelemise vahel. Keskmise seosetugevus oli ise isaga või isapoolsete vanavanematega võro/seto keeles kõnelemise ning oma lastega võro/seto keele kõnelemise vahel. Kõige väiksem tõenäosus oma lastega võro/seto keelt kõnelda on siis, kui juba lapsepõlves vanavanematelt võro/seto keelt küll kuuldi, kuid ise ei kõneldud. Seega on põlvkondlikuks ülekandeks oluline, et laps aktiivselt võro/seto keelt kasutaks, vaid ühepoolsest suhtlemisest (vanavanematelt lapsele) ei piisa. Tõenäoliselt mängivad siin rolli muudki

keelevälised tegurid (elukoht, vanus, suhtumine keelde), ent aktiivse suhtlemisega kaasnev keele täielik omandamine ning kõnelemisharjumus on kindlasti olulised, et suuta hiljem keelt kasutada ja oma lastele edasi anda.

Kokkuvõttes võib öelda, et võro ja seto keele põlvkondlik ülekanne on katkenud ja toimunud on keelevahetus, nagu on sedastatud varemgi (Ehala 2006). Keelevahetus on aset leidnud järsult alates 1960-ndatest. Võro/seto keele omandamine sellega päriselt ei katkenud, sest vanavanemad ja sugulased kõnelesid võro/seto keelt edasi ning vanemas eas on võro/seto keele juurde tagasi pöördutud. Sellegipoolest keelevahetusprotsessi käigus aktiivne keeleoskus vähenes ning oma lastega oli juba loomulik eesti keelt rääkida.

Keelevahetus ei ole olnud sunniviisiline protsess, vaid suuresti vabatahtlik, ent seda on mõjutanud negatiivne ühiskondlik hoiak ning võro/seto keele vähesed kasutusvõimalused. Vanemad on loobunud lastele võro/seto keele õpetamisest eelkõige laste heaolu nimel: et neil oleks koolis lihtsam hakkama saada, et neid ei halvustataks keele pärast (nagu neid endid on halvustatud); tänapäeval ka seepärast, et nad ise enam ei oska piisavalt (sest juba nendega ei räägitud võro/seto keelt) ning vajadus nende keelte oskuse järele puudub, sest kooli- ja tööelu on eestikeelne. Valdavalt eestikeelseks on peale kodu muutunud ka ülejäänud elukeskkond (vt jooniselt 2 võro ja seto keele kasutust naabrite ja sõpradega). Kui varem jäi võro/seto keel lapse suhtlusringkonnast külge ka siis, kui seda kodus ei kasutatud, nagu on laialdaselt arvatud (vt näidet 15), siis noorematel küsitlusele vastajatel seda võimalust enam ei ole olnud.

4. Võro ja seto keel koolis

Kujunenud olukorras, kus keelt enam kodus ei omandata, muutub keele ellujäämisel üha olulisemaks haridussüsteem. Nagu öeldud, on XX sajandil olnud kooliharidus nii Võru- kui ka Setomaal eestikeelne (Petseri rajoonis ka vene- või lätikeelne). Piirkondlike keelte prestiiž oli madal ning nende kasutamist tõrjuti. Võro ja seto keele ja kultuuri õpetamine on jõudnud Võru- ja Setomaa üldhariduskoolidesse alles viimastel aastakümnetel, ent väheses mahus ja ainult osas koolides (vt alapeatükk 1.3).

Oma küsitluses uurisime nii seda, kui võrd vastajad kooliajal võro ja seto keelega koolikeskkonnas kokku puutusid, kui ka seda, kuidas suhtutakse võro ja seto keele õpetamisse koolides tänapäeval. Küsisime vastajatelt, mis keeles nende õpetajad ja kaasõpilased koolitundides (välja arvatud keeletundides) ja vahetundides rääkisid, kas koolis keelati võro/seto keeles rääkida ning kas võro/seto keele õpetamist koolis peetakse vajalikuks või mitte.

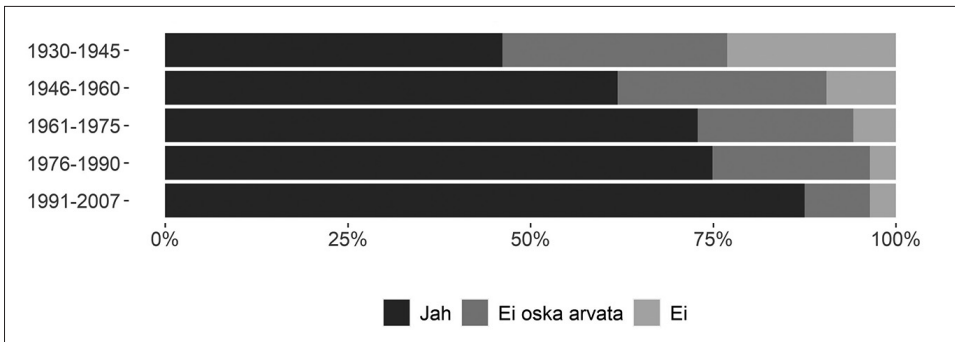
Küsitlusele vastanutest 99,5% (N = 657) väitis, et õpetajad rääkisid koolitundides eesti keeles. Keskmiselt vaid 9,2% (N = 61) vastanutest vastas, et lisaks eesti keelele rääkisid õpetajad koolitundides võro või seto keelt. Sealjuures kuulsid võro või seto keelt õpetajatelt enam Võrumaal (11,4%, N = 43), vähem Setomaal (6,9%, N = 5) ja mujal (6,2%, N = 13) sündinud vastajad. Sünniaastate põhjal on võro ja seto keelt kõnelevate õpetajatega koolis kokku puutunud protsentuaalselt enim aastatel

1991–2007 sündinud vastajad (28,6%, N = 16), vähim 1961–1975 sündinud vastajad (5,2%, N = 15).

Ka lapsed kasutasid koolitundides valdavalt eesti keelt (99,2%, N = 655), kusjuures sellele lisaks võro või seto keele kasutamist oli laste hulgas keskmiselt veelgi vähem kui õpetajate hulgas (8%, N = 53). Vahetundides kasutati võro/seto keelt sagedamini (27,4%, N = 181), Setomaal sündinute hulgas 64,4% (N = 47) ja Võrumaal 31,7% (N = 120). Vahetundides seto ja võro keele kasutamine väheneb vastavalt sünniaastale: 1930–1945 sündinute hulgas 69,2% (N = 9), 1946–1960 sündinute hulgas 45,7% (N = 48), 1961–1975 sündinute hulgas 28,9% (N = 84), 1976–1990 sündinute hulgas 19% (N = 37) ja 1991–2007 sündinute hulgas vaid 5,4% (N = 3). Vahetundides rääkimine on seega omasem vanemale põlvkonnale, kelle jaoks seto/võro keel oli tõenäolisemalt igapäevane kodukeel.

Küsitlusele vastanutest 22,4% ütles, et koolis keelati neil võro või seto keeles rääkida, sealjuures vastasid keelamise küsimusele jaatavalt põhiliselt enne 1970-ndate keskpaika Setomaal (43,1%, N = 25) ja Võrumaal (37,9%, N = 86) sündinud vastajad. Hiljem sündinud vastajatest oli koolis võro ja seto keele rääkimise keelamist kogunud vaid 7,9% (Võrumaal, N = 12), 6,7% (Setomaal, N = 1) ja 2,4% (mujal, N = 2).

Küsisime ka seda, millised on hoiakud võro/seto keele õpetamise suhtes („Kas pead vajalikuks võro/seto keele õpetamist koolis?“), tulemused on esitatud joonisel 5. Kõige vanem vanuserühm oli ainus, kus jaatavaid vastuseid oli alla 50%. Üldiselt on kõik vanuserühmad pigem võro/seto keele õpetamise poolt, kõige nooremas vanuserühmas on nii kõhklejate kui ka õpetamise vastaste hulk märkimisväärselt väike. Seega on üldine hoiak võro/seto keele õpetamise suhtes väga positiivne.

Joonis 5. Hoiakud võro/seto keele koolis õpetamise suhtes sünniaastate järgi.

Vabas vormis vastuste kaudu uurisime täpsemaid hoiakuid õpetamise suhtes.

Kõige sagedasem põhjendus **keeleõppe toetamisele** koolis oli see, et keeleõppel on oluline roll keele säilimisel, eriti olukorras, kus võro/seto keelt kasutatakse kodukeelena järjest vähem. Sageli seoti keele säilimine kultuuri säilimisega ning toodi välja, et just Võrumaal ja Setomaal on oluline see, et ka järeltulev põlv oskaks oma esivanemate keelt (25–27).

- (25) Et säilitada seda ilusat ja unikaalset keelt. Kindlasti peaks õpetatama seda Lõuna-Eesti koolides, sealses keeleruumis on see väga vajalik. (N1961, mujal Eestis)
- (26) Võru keel on sama väärtuslik nagu iga teinegi. Et see areneks, on vaja inimesi harjutada teadmise, et see pole rumalate metsakülaelanike keel, vaid selles saab ka mõelda, kirjutada, lugeda ja isegi laulda, uue aja asjadele nimede panemine tuleks ka ette võtta. Ilma selliselt harjutamata keele kasutamine hääbub. (N1974, Võrumaa)
- (27) On oluline hoida keelt ja kultuuri elus. Ühiskonnas kultuuride paljusus on üks riigi tugitaladest ja hoiab ühiskonna stabiilsena. (M1986, Võrumaa)

Üldiselt oldi teadlikud, et vaid vähesed lapsed räägivad tänapäeval võro/seto keeles ja et selline olukord viib keele hääbumiseni, ning just seetõttu toetati võro/seto keele õpetamist koolis.

Keskmites vanuserühmades avaldati kahetsust, et vanemad polnud vastajatega lapsepõlves võro/seto keeles rääkinud, ning tunti, et seetõttu võiks järeltulev põlvkond saada oma esivanemate keele osas toetust ja õpetust koolis (28). Samuti kahetseti, et ei ole ise oma lapsega osatud/suudetud võro/seto keeles kõnelda (29). Sarnaselt tunnevad end praegused vanavanemad, kes oma lastega võro/seto keelt ei kõnelnud, kuid püüavad nüüd kõnelda lastelastega (30).

- (28) Keele alal hoidmiseks peavad seda oskama vabalt rääkida ka lapsed. Minul on kahju, et mul omal ajal ei olnud seda võimalust. (N1986, Setomaa)
- (29) Setomaal [peaks] seto keelt kindlasti [õpetama], ei taha, et see keel kaoks. Ise olen just selline seto, kes keelest aru saab, aga ise väga ei räägi ja keelt edasi ei ole oma lapsele andnud. Kahetsen. (N1966, mujal Eestis)
- (30) Kuigi ma oma lastega eriti ei rääkinud võro/seto keelt, siis nüüd arvan, et järeltulev põlv peaks oskama kõnelda. Nüüd püüan oma lastelastega seda teha. (N1966, mujal Eestis)

Paljud vastajad rõhutasid keele olulisust Võru- ja Setomaa kultuuriloos ning pidasid koolis õpetamist vajalikuks, et säilitada ajaloolisel Võru- ja Setomaal seal põliselt räägitud keel (31–33).

- (31) Kui oma kultuuriruumi keel kaob siis on suur osa kohalikust identiteedist puudu. (N1970, mujal Eestis)
- (32) Praeguses olukorras, kus enamus lapsi ei kasva enam igapäevaselt võru keelt kuulates, on koolis antav õpetus kindlasti abiks juurtega sideme hoidmisel. Võru keele valdamine (või vähemasti sellest arusaamine) annab kogukonnatunde. [---] (N1960, Võrumaa)
- (33) Võro keele õpetamine peaks olema ainekavas nii nagu muugi keel. See on meie kodukandi kohalik keel. Võro keeles ei ole midagi häbiväärset, see on elu loomulik osa. (N1981, välismaa)

Üks probleemidest, mis aga paneb **kahtlema** võro/seto keele õpetamise vajalikkuses, on keele varieeruvus eri piirkondades. Näiteks kardetakse, et koolis õpetatav võro keel erineb väga sellest, mida vanemad ja vanavanemad on kõnelnud, ning seetõttu kooliõpetust ei toetata või ollakse skeptiline (34).

(34) Nii ja naa. Muidugi on esivanemate keele oskus hea. Samas on igas kihelkonnas eri varjundid keelel, ja seetõttu ei meeldiks mulle, kui mu lapsed saaksid koolist teistsuguse võru keele kui mina oma peres olen saanud. [---] (N1973, mujal Eestis)

Siiski tõuseb vaid üksikute vastajate puhul esile n-ö õige ja vale võro/seto keele küsimus (35), pigem aktsepteeritakse eri piirkondade kõnepruuke.

(35) olen selle üle palju mõelnud ja kuna oskan väga puhast ja ilusat ja ÕIGET võru keelt, siis minu arvamus on, et seda ei ole võimalik õppida ja pole mõtet selle peale üldse aega ega raha raisata. Võru keelt saab ainult tutvustada. Nii palju on valesti moodustatud lauseid küll teatris, filmis, reklaamidel, rääkimata faceb-st. Valus on, väga valus on kuulata ja näha kuidas keelega ringi käiakse. (N1947, mujal Eestis)

Ehkki neid, kes koolides võro/seto keele **õpetamist ei poolda**, oli kokku vaid 6% vastanuist, ilmnes nendegi põhjendustes läbivaid teemasid. Näiteks toodi eitava vastuse põhjenduseks, et võro/seto keelt ei saagi õpetada, kuna tegu on suulise pärandiga, mis peaks omandatama kodust ja mille tõeline oskus tuleb vaid keelt kasutades (35–37).

(36) Murdekeelt ei saa minu arvates nn kunstlikult õpetada, see peab tulema vabalt. (N1972, Võrumaa)

(37) Ma ei leia, et seda peaks õpetama. See on pigem pärand, mis liigub suust suhu ja levib kogukonnas. (M1982, mujal Eestis)

Tasub mainida, et neil juhtudel kasutatakse „keele” kõrval sagedamini nimetust „murre” või „murrak” (36, 38). Sellega on seotud hoiakud, et „murdekeele” õpetamise asemel on tähtsam kirjakeel, selle hea oskus ja soov seda mitte killustada (38–41). Eelkõige olid sellised hoiakud kahe vanema põlvkonna vastanutel (1930–1945 ja 1946–1960), kes käisid koolis ajal, mil võro ja seto keele kasutust tauniti.

(38) See on rahva keel, õpitakse kodus, huviringis. Midagi pole vaja peale suruda J. Murded, murrakud jäävad niikuinii kestma!!! (N1956, Võrumaa)

(39) Eesti kiil või är kaduda, ku liiga pallu killustatass. (N1953, välismaa)

(40) Eesti keelt rääkijate hulk on niigi väike. Murded võiksid jääda vabatahtlikuks ja kasutamiseks vabal ajal. (N1956, mujal Eestis)

(41) Kultuurne inimene kasutab ikka kirjakeelt. (N1939, mujal Eestis)

Samuti peetakse võro/seto keele õppimist lastele lisakoormuseks, millest nähakse olulisemana teiste keelte või ainete õppimist (42).

(42) Kui murdekeel tuleb kodust kaasa siis keelata selle kasutust ei tohiks, kuid eraldi keeleõpet koolidesse ei pea vajalikuks. Murdekeele kasutusvõimalused on piiratud. Pean tähtsaks korraliku eesti kirjakeele oskust. Murdes kirjutamise õppimisele kuluvat aega kasutada pigem uute teadmiste (sh ka erinevate maa-ilmakeelte) omandamiseks. (N1961, mujal Eestis)

Sellistest vastustest paistab, et võro/seto keelt ei nähta täisväärtuslikuna, kuna see on peamiselt kõneldav keel ja sellel ei ole edasises tööelus väljundit. Teisalt on mitmed võro/seto keele koolis õpetamise pooldajad toonud põhjenduseks just selle, et siis lisandub kõnelemisioskusele oskus ja harjumus keelt kirjutada ning lugeda (43).

(43) Kindlasti on vajalik ka kirjutamis- ja lugemisoskus. (N1967, mujal Eestis)

Seega võib öelda, et ehkki vastajad ei olnud ise koolis võro/seto keelega kokku puutunud, olid nad vägagi selle poolt, et tänapäeval koolis võro/seto keelt õpetataks. Skeptilisem oli vanem põlvkond, kelle jaoks võro/seto keel oli kodukeel ning keda oli keelatud või tõrjutud võro/seto keele rääkimise tõttu. Nooremad vastajarühmad olid õppe osas positiivse hoiakuga ning leidsid, et see on vajalik keele elushoidmiseks, kohaliku identiteedi ja kogukonna toetamiseks ning kompenseerib seda, kui kodus enam keelekeskkonda piisavalt pole. Sellest järeldub, et võro/seto keele õppe laiendamiseks on kogukonnas suur toetus.

5. Kokkuvõte ja arutelu

Artiklis vaatlesime võro ja seto keele ohustatust peamiselt kahest aspektist: keele põlvkondlik ülekanne ning keeleõpe koolis. Andsime ülevaate ka muudest keele ohustatuse seisukohast olulistest teguritest, nagu kõnelejate arv, keele staatus, kirja-keele olemasolu, keelekasutusvaldkonnad.

Ehkki võro ja seto keele ärkamisliikumine algas juba 35 aastat tagasi, ei ole võro ja seto keele olukord märkimisväärselt paranenud. Pigem vastupidi: laste keeleoskus on vähenenud ning võro- või setokeelses kodus üles kasvavaid lapsi on praegu väga vähe. Oma küsitluses keskendusime põlvkondliku ülekande mehhanismidele: kellelt on erinevad põlvkonnad võro/seto keele omandanud ning kui palju on seda edasi antud oma lastele; kuidas on vanemate keelekasutus mõjutanud seda, kas ja kui palju oma lastega võro/seto keelt kõneldakse. Lisaks kogusime kommentaaride kaudu üldisi keelehoiakuid võro/seto keele suhtes.

Küsitluse tulemustest näeme, et alates 1960-ndatest on toimunud järkjärguline keelevahetusprotsess, mille käigus hakati oma lastega rääkima eesti keeles. Võro ja seto keel jäid pigem vanavanematekeeleks, mille kasutus ei olnud enam järjepidev ja mida tihtipeale ei omandatud enam sellisel määral, et tänapäeval ise suudetaks

oma lastele keelt edasi anda. Kui keelt ei omandatud enam vanematelt ja tuumikperes seda igapäevaselt ei kasutatud, vähenes tõenäosus, et seda oma lastega rääkides kasutati. Lisaks on kadunud toetav ümbrus: naabrite või sugulastega ei räägita enam võro/seto keelt kuigi sageli. See tähendab, et praegustel lastel ja noortel ei ole enam võro- või setokeelset keskkonda või suhtlusvõrgustikku, mis nende keeleomandamist piisavalt toetaks.

Kuna põlvkondadevaheline ülekanne on katkenud ja naabruskond ei toeta keele omandamist, muutuvad lasteaed ja kool keeleõppe seisukohast järjest tähtsamaks. Eesti riik on küll panustanud võro/seto keele õppesse lasteaia ja koolis, ent selle maht on liiga väike, et tagada piisav keeleoskus, lisaks on see kättesaadav üksnes osas õppeasutustes ning seda õpetatakse koolides vaid fakultatiivse ainena. Praeguses mahus ei kompenseeri see koduse võro/seto keelekeskkonna ebapiisavust ega taga keele oskust ja seega püsimist. Küsitluses osalenud noorematest vastanutest olid vaid vähesed koolis võro/seto keelt õppinud.

Meie küsitlusest selgub, et võro/seto juurtega inimesed peavad keeleõpet koolis oluliseks ja suhtuvad sellesse pooldavalt – mida noorem põlvkond, seda pooldavamalt. Kommentaaridest ilmneb, et keeleõpet koolis peetakse vajalikuks keele säilimiseks, identiteedi ja kogukonnatunde hoidmiseks. Negatiivse hoiakuga olid vanemad vastajad, keda oli koolis keelatud võro/seto keelt rääkida, kelle keelekasutust oli halvustatud ning kelle puhul oli võro/seto keele kasutust nähtud probleemina, mis takistab kirjakeele omandamist. Koolist ja ühiskonnast kaasa saadud suhtumine ongi kujundanud laiemalt keelehoiakuid: eriti vanemad põlvkonnad on tajunud võro või seto keele rääkimist häbiasjana ning akadeemilist edukust takistava asjaoluna.

Keelevahetus on toimunud suuresti keelehoiakute tõttu: kohalike keelte kasutamist ei ole tähtsaks peetud ja rõhutatud on eesti kirjakeele kasutamist. Keelevahetus on seega tingitud keele madalast prestiižist ja kasutusvalade vähesusest. Eesti keelele üleminek on suuresti vabatahtlik protsess, mida tingib tajutud alaväärsus ning soov lastele parem tulevik tagada. Seda protsessi on raske tagasi pöörata, kui keelel pole selget riiklikku staatust ning keeleõppe üle otsustamine on jäetud iga kooli juhtkonnale. Et olukorda muuta, on vaja keeleõpet tugevalt toetada, ent see kõik nõuab raha ning õpetajate-õppematerjalide ettevalmistamist. See nõuab ka keele kasutusvaldkondade mitmekesistamist, et keeleõppele selgem siht anda: kui võro/seto keel jääb endiselt vaid selleks keeleks, mis „avab ainult keldriukse”, siis on raske motiveerida lapsi, vanemaid ja koolijuhte keeleõpet suuremas mahus korraldama ja läbima. Selleks on vaja kindlasti keelseaduses võro ja seto keele staatust täpsustada, et muuta need kõögikeelest kultuurkeeleks. Eesti keelega see kunagi õnnestus, veel ei ole liiga hilja, et lõunaeesti keelega sama saavutada.

Artikkel on valminud projekti „Interdistsiplinaarne seto korpus: jätkuprojekt” (EKKD120) toel.

VEEBIVARAD

ELP = Endangered Language Project. <https://www.endangeredlanguages.com/>

Perepis 2010 = Итоги всероссийской переписи населения 2010. Т. 4. Национальный состав и владение языками, гражданство.

https://rosstat.gov.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/vol4pdf-m.html

Perepis 2020 = Итоги всероссийской переписи населения 2020. Т. 5. Национальный состав и владение языками.

https://rosstat.gov.ru/vpn/2020/Tom5_Nacionalnyj_sostav_i_vladenie_yazykami

KIRJANDUS

I Võrokõisi Kongressi otsus võro keele õiguisist, võrokiilsest haridusõst, meediast, kultuurist ja võro keele avaligust pruukmisõst.

<https://vorokongress.ee/wp-content/uploads/2023/04/Keele-otsus.pdf>

Allas, Tiia 2022. Miks ja kuidas õpetada kohta? Kultuurilise identiteedi kujundamine võru keele ja kirjanduse õpetamise kaudu Vana-Võrumaa üldhariduskoolides. Magistritöö. Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/89384>

Allikas, Õ. 1969. Sõnad õpetavad, eeskujud tõmbavad kaasa. – Koit 24. IV, lk 3.

Belew, Anna; Simpson, Sean 2018. The status of the world's endangered languages. – The Oxford Handbook of Endangered Languages. Toim Kenneth L. Rehg, Lyle Campbell. Oxford: Oxford University Press, lk 20–47.

<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190610029.013.4>

Brown, Kara D. 2005. Võro keele ja kultuuri tund kooli ja õpetajate elus. – Piirikultuur ja -keeled. Piirikultuurid ja -keeled. (Võro Instituudi toimõndusõq 17.) Toim Karl Pajusalu, Jan Rahman. Võro: Võro Instituut, lk 56–66.

Campbell, Lyle; Rehg, Kenneth L. 2018. Introduction: Endangered languages. – The Oxford Handbook of Endangered Languages. Toim K. L. Rehg, L. Campbell. Oxford: Oxford University Press, lk 1–18. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190610029.013.3>

Cohen, Jacob 1988. Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences. 2. tr. New York–London: Lawrence Erlbaum Associates.

Ederberg, Friedrich 1913. Rikutud Eesti keelest. – Eesti Kirjandus, nr 12, lk 466–471.

Eesti keele arengukava 2021–2035. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.

https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-09/htm_eesti_keeles_arengukava_2020_a4_web.pdf

Ehala, Martin 2006. Keelevahetuse pööramisvõimalusi võru keelealal. – Mitmekeelisus ja keelevahetus õdagumeresoomõ maiõ pääl. Mitmekeelsus ja keelevahetus läänemeresoome piirkonnas. (Võro Instituudi toimõndusõq 18.) Toim Helen Koks, Jan Rahman. Võro: Võro Instituut, lk 11–26.

Eichenbaum, Külli; Koreinik, Kadri 2008. Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil? Kohakeelte seisundiuuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal. (Võro Instituudi toimõndusõq 21.) Võro: Võro Instituut.

Eichenbaum, Külli; Pajusalu, Karl 2001. Setode ja võrokeste keelehoiakutest ja identiteedist. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 483–489.

- EKN 2022** = Eesti keelenõukogu koosoleku otsusprotokoll (15.11.2022).
<https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-11/Eesti%20Keelenõukogu%20koosoleku%20otsusprotokoll%20%2815.11.2022%29.pdf>
- Fishman, Joshua A. 1991.** Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages. Clevedon: Multilingual Matters.
- Iva, Sulev 2007.** Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 20.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Iva, Sulev 2023.** Võru keelest võrokeste kongressi taustal. – Sirp 2. VI, lk 18.
- Kalkun, Andreas; Oras, Janika 2014.** Seto singing tradition in Siberia: Songs and ‘non-songs’. – Folklore: Electronic Journal of Folklore, nr 58, lk 149–186.
https://doi.org/10.7592/FEJF2014.58.kalkun_oras
- Kallio, Petri 2014.** The diversification of Proto-Finnic. – Fibula, fabula, fact: The Viking Age in Finland. (Studia Fennica. Historica 18.) Toim Joonas Ahola, Frog, Clive Tolley. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 155–168.
- Kasik, Reet 2022.** Keelekorraldus Nõukogude Eestis. (Vaateid eesti keelekorralduse arengu-
 loole.) – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 1093–1103. <https://doi.org/10.54013/kk780a2>
- Kask, Arnold 1984.** Eesti murded ja kirjakeel. Tallinn: Valgus.
- Keeleseadus.** RT I, 18.03.2011, 1. <https://www.riigiteataja.ee/akt/118032011001>
- Kook, Urmet 2023.** Ettepanek: seto ja võro keelt võiks saada märkida registritesse ema-
 keelena. – ERR. <https://www.err.ee/1608986750>
- Koreinik, Kadri 2011.** The Võru language in Estonia: An Overview of a Language in Context. (Working Papers in European Language Diversity 4.) Mainz–Helsinki–Wien–Tartu–
 Mariehamn–Oulu–Maribor: ELDIA. <https://phaidra.univie.ac.at/download/o:102999>
- Koreinik, Kadri 2015a.** Võru keel: ELDIA uuringu lühikokkuvõte. Tartu: Tartu Ülikool.
- Koreinik, Kadri 2015b.** Setu keel: ELDIA uuringu lühikokkuvõte. Tartu: Tartu Ülikool.
- Krauss, Michael 1992.** The world’s languages in crisis. – Language, kd 68, nr 1, lk 4–10.
<https://doi.org/10.1353/lan.1992.0075>
- Krauss, Michael 2007.** Classification and terminology for degrees of language endangerment. – Language Diversity Endangered. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 181.) Toim Matthias Brenzinger. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 1–8.
<https://doi.org/10.1515/9783110197129.1>
- Kuuba, Rainer 2023.** Midä näütäse 2011. ja 2021. a rahva ülelugõmisõ võrokõisi rändäise kot-
 silõ. – Ettekanne. Põlidsõq ja rändäjäq, olõjaq ja tulõjaq, läbikäümine ja mõotusõq. Võro,
 Võro Instituut 27.–28. rehekuu 2023. https://www.youtube.com/watch?v=pdWUU-XxcHE&ab_channel=V%C3%B5roInstituut
- Laanekask, Heli 2004.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. (Dis-
 sertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 14.) Tartu: Tartu Ülikool Kir-
 jastus.
- Lee, Nala H.; Van Way, John R. 2018.** Assessing degrees of language endangerment. – The
 Oxford Handbook of Endangered Languages. Toim Kenneth L. Rehg, Lyle Campbell.
 Oxford: Oxford University Press, lk 47–65.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190610029.013.5>
- Lewis, Paul M.; Simons, Gary F. 2010.** Assessing endangerment: Expanding Fishman’s
 GIDS. – Revue Romaine de Linguistique, kd 55, nr 2, lk 103–120.

- Lindström, Liina; Risberg, Lydia; Plado, Helen 2023.** Language ideologies and beliefs about language in Estonia and Estonian language planning. – ESUKA-JEFUL, kd 14, nr 1, lk 7–48. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.01>
- Lindström Liina; Pilvik, Maarja-Liisa; Plado, Helen; Todesk, Triin 2024.** Võro ja seto keelevahetuse küsitluse andmed. Open Science Framework. <https://osf.io/qn9c8/>
- Lõbu, Terje 2005.** Regionaalsete joonte ühtlustamise katsed 1920.–1930. aastail Võrumaa hariduselu näitel. Magistritöö. Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/541>
- Lõuna, Kalle 2003.** Petserimaa. Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920–1940. (Loodus, aeg, inimene.) Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Manakov jt 2011** = Андрей Манакон, Наталья Теренина, Юлия Колпакова, Сергей Евдокимов, Карина Потапова, Отчёт по итогам социально-демографического исследования сету печорского района летом 2011 года. Псков. http://ematf.pskgu.ru/projects/pgu/storage/SETU/text/setomaa_otchet%202012.pdf
- Org, Ervin; Reiman, Nele; Uind, Katrin; Velsker, Eva; Pajusalu, Karl 1994.** Vastseliina Sute küla elanike murdepruugist ja keelehoiakutest. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 203–209.
- Pajusalu, Karl 1997.** Keske perifeeria mõjust eesti keele tekkeloos. – Pühendusteos Huno Rätsepale. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 8.) Toim Mati Erelt, Meeli Sedrik, Ellen Uuspõld. Tartu, lk 167–183.
- Pajusalu, Karl; Hennoste, Tiit; Niit, Ellen; Päll, Peeter; Viikberg, Jüri 2009.** Eesti murded ja kohanimed. 2., täiendatud tr. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pajusalu, Karl; Koreinik, Kadri; Rahman, Jan 2000.** Lõunaestee keele kasutusest Kagu-Eestis. – A kiilt rahvas kynõlös: võrokeste keelest, kommetest, identiteedist. (Võro Instituudi toimõndusõq 8.) Toim K. Koreinik, J. Rahman. Võro: Võro Instituut, lk 13–37.
- Plado, Helen 2022.** Rahvakeelsus XX sajandi alguskümnendite Eesti keelekorralduses. (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole.) – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 1075–1092. <https://doi.org/10.54013/kk780a1>
- Prillop, Külli; Pajusalu, Karl; Saar, Eva; Soosaar, Sven-Erik; Viitso, Tiit-Rein 2020.** Eesti keele ajalugu. (Eesti keele varamu VI.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Põlisrahvana määratlemisest.** XII Seto Kongress. Otsus. https://www.setomaa.ee/kogukond/docs/file/skvk/XIISeto-Kongressi-otsus7_polisrahvana-maaratlemisest.pdf
- Raag, Raimo 2008.** Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex.
- REL 2021** = 2021. aasta loenduse valikuuringu meetodika kirjeldus. Eesti Statistika. <https://www.stat.ee/sites/default/files/2022-11/Loenduse%20valikuuringu%20metoodika%20raport.pdf>
- Riigi Statistika Keskbüroo 1924** = 1922 a. üldrahvalugemise andmed. Résultats du recensement de 1922 pour toute la République. Vihk I: Rahva demograafiline koosseis ja korteriolud Eestis. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo.
- Saar, Hipp 2022.** „Kas ahju taha või prügimäele?” Murdeteemaline arutelu 1969. aasta Põlva ajalehes Koit ja selle järelkajad. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 3, lk 142–148.
- Sammallahti, Pekka 1977.** Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. – Virittäjä, kd 81, nr 2, lk 119–136.
- Seto keele arõnguplaan.** Seto Instituut, 2022. <https://www.setoinstituut.ee/seto-keele-arõnguplaan/>

- Skutnabb-Kangas, Tove 1996.** Language and self-determination. – Self-Determination. Toim Donald Clark, Robert Williamson. London: Palgrave Macmillan, lk 124–140. https://doi.org/10.1007/978-1-349-24918-3_7
- Thomason, Sarah G. 2015.** Endangered Languages: An Introduction. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139033817>
- UNESCO 2003** = Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages, Language Vitality and Endangerment. Document adopted by the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages. Paris, 10–12 March 2003. CLT/CEI/DCE/ELP/PI/2003/1. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183699>
- Van Rooy, Raf 2020.** Language or Dialect? The History of a Conceptual Pair. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198845713.001.0001>
- Viikberg, Jüri 2021.** Emakeele Selts ja murdekogumine. – Emakeele Selts 1920–2020. Koost Jüri Valge. Tallinn: Emakeele Selts, lk 349–369.
- Viitso, Tiit-Rein 1985.** Criteria for classifying dialects of Baltic Finnish languages. – Dialectologia Uralica: Materialien des ersten Internationalen Symposions zur Dialektologie der uralischen Sprachen, 4.–7. September 1984 in Hamburg. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 20.) Toim Wolfgang Veenker. Wiesbaden: Harrassowitz, lk 89–96.
- Wichmann, Søren 2020.** How to distinguish languages and dialects. – Computational Linguistics, kd 45, nr 4, lk 823–831. https://doi.org/10.1162/coli_a_00366

Liina Lindström (snd 1973), PhD, Tartu Ülikooli tänapäeva eesti keele professor (Jakobi 2, 51005 Tartu), liina.lindstrom@ut.ee

Maarja-Liisa Pilvik (snd 1989), PhD, Tartu Ülikooli eesti keele teadur (Jakobi 2, 51005 Tartu), maarja-liisa.pilvik@ut.ee

Helen Plado (snd 1981), PhD, Tartu Ülikooli eesti keele lektor ja Võru Instituudi teadur (Jakobi 2, 51005 Tartu), helen.plado@ut.ee

Triin Todesk (snd 1988), PhD, Tartu Ülikooli lõunaeesti keelte teadur (Jakobi 2, 51005 Tartu), triin.todesk@ut.ee

Võro and Seto language shift in the 20th–21st century: An irreversible process?

Keywords: sociolinguistics, intergenerational transmission, language shift, language attitudes, South Estonian, Võro, Seto

This article approaches the endangerment status of Võro and Seto from two main aspects: intergenerational language transmission and language teaching in schools. Despite the revitalisation efforts for Võro and Seto beginning 35 years ago, their

overall situation has not seen significant improvement. Currently, there are very few children growing up in a Võro/Seto speaking home.

In our survey, we focused on the mechanisms of intergenerational language transmission. This included identifying from whom different generations acquired their Võro/Seto proficiency and how many have passed the language on to their children. We also investigated experiences and attitudes towards learning the Võro/Seto language in schools. A total of 660 individuals with Võro/Seto roots responded to the survey.

The results indicate a steady language shift from Võro/Seto to Estonian since the 1960s. Võro and Seto have been relegated to the status of “granny languages”, with inconsistent usage resulting in partial acquisition and insufficient transmission to the next generation. Consequently, the role of kindergartens and schools in language learning is becoming increasingly important. However, current efforts have not been adequate to ensure sufficient proficiency among learners.

Commentary on the survey revealed that the Võro/Seto language shift is mainly driven by a widespread negative attitude towards local languages, favouring the use of Standard Estonian. The shift to Estonian is for the most part a voluntary process, motivated by the speakers’ perceived inferiority (stemming from low prestige and limited domains of use for Võro/Seto) and a wish to provide a better future for their children. Reversing this process without state support is very difficult. Nonetheless, the majority of respondents expressed a need to protect the Võro/Seto language and supported its teaching in schools.

Liina Lindström (b. 1973), PhD, University of Tartu, Professor of Modern Estonian Language (Jakobi 2, 51005 Tartu), liina.lindstrom@ut.ee

Maarja-Liisa Pilvik (b. 1989), PhD, University of Tartu, Research Fellow in Estonian Language (Jakobi 2, 51005 Tartu), maarja-liisa.pilvik@ut.ee

Helen Plado (b. 1981), PhD, University of Tartu, Research Fellow in Estonian Language; Võro Institute, Researcher (Jakobi 2, 51005 Tartu), helen.plado@ut.ee

Triin Todesk (b. 1988), PhD, University of Tartu, Research Fellow in South Estonian Varieties (Jakobi 2, 51005 Tartu), triin.todesk@ut.ee